ל"ט מלאכות שבת – במלאכת המשכן

נאמר בעשרת הדברות (יתרו כ, י): "יוֹם הַשְּׁבִיעִי שַׁבָּת לה' אֱלֹקֶיךָ לֹא-תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה". "ולא נתפרש בה איזה עשייה נקראת מלאכה ואיזה עשייה אינה נקראת מלאכה" (שוע"ר סי' שא ס"א).

זאת למדו חכמים (שבת מט, ב) ממה שנאמר בתורה (ויקהל לה, ב-ה): "שֵׁשֶׁת יָמִים תֵּעָשֶׂה מְלָאכָה וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי יִהְיֶה לָכֶם קֹדֶשׁ שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן לה' כָּל-הָעשֶׂה בוֹ מְלָאכָה יוּמָת ... זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר-צִוָּה ה' לֵאמר. קְחוּ מֵאִתְּכֶם תְּרוּמָה לה' כֹּל נְדִיב לִבּוֹ יְבִיאֶהָ אֵת תְּרוּמַת ה' זָהָב וָכֶסֶף וּנְחֹשֶׁת", והיינו "ממה שסמכה תורה פרשת שבת למלאכת המשכן, ללמוד שאין מלאכת המשכן דוחה את השבת, מכאן אנו לומדים שכל מלאכה שהיתה חשובה במשכן נקראת מלאכה לענין שבת ... ומנין כל המלאכות שהיו במשכן הן ל"ט" (שוע"ר סי' שא ס"א).

ל"ט מלאכות אלו מנויות במשנה (שבת עג, א), ונתחלקו לארבע קבוצות (א) סידורא דפת. (ב) סדר עשיית בגדים. (ג) הכנת קלף לכתיבה. (ד) שאר המלאכות.

א) סידורא דפת נקט

"תנא דידן סידורא דפת נקט" (שבת עד, ב), שהם כל המלאכות הנדרשות להכנת הלחם לאכילה, מתחיל מהזורע והחורש ומסיים בהאופה. כל אחת מהן היתה במלאכות המשכן. ואף שאפיית הלחם לא היתה במלאכת הקמת המשכן, מכל מקום היו מלאכות אלו בהכנת הסממנים לצבוע את הצמר ואת העורות, וכדלקמן. בחלוקה זו ישנן אחת עשרה מלאכות:

א-ד) הזורע והחורש והקוצר והמעמר, מלאכות אלו נדרשות להכנת הלחם. ובקשר למלאכות המשכן כותב רש"י (עג, א ד"ה האופה): "כולהו קמייתא הואי בסממנין של צבע תכלת וארגמן ותולעת שני". ואף שתכלת עשוי' מחלזון, ושני עשוי' מתולעת, הי' צריך לערב בהם סממנים (מנחות מב, ב): "מייתינן דם חלזון וסמנין ורמינן להו ביורה" (וראה רש"י ותוס' שם. ורמב"ם הל' ציצית פ"ב ה"ב).

ואע"פ שארץ המדבר אינה מצמיחה, כתבו התוס' (חולין פח, ב ד"ה אלא): "דשמא אז כשבאו שם ישראל היה מצמיח". ובמדרש (במד"ר פי"ט, כו): "באר חפרוה שרים ... ומגדלים מיני דשאים ואילנות".

ויש ביאור נוסף להלכה זו, שמסופר במדרש (שמו"ר סוף פל"ג): "אמר להם [יעקב] היו יודעין שהקב"ה עתיד לומר לבניהם לעשות משכן אלא יהיו כל צרכיו מוכנים בידכם ... ויש מהם שהתקינו עצמן לדברים ... ויש מהן שלא הביאו אלא ממה שהיה מונח בידו". וא"כ לא זרעו את הסממנים במדבר. וביאר הפני יהושע (שבת עה, א): "דמסתמא לא היו זורעין וחורשין אותן הסממנין שהיו צריכין למשכן, אלא שהיה מצוי בידן, אפילו הכי כיון דשייך זריעה וחרישה באותן מינין חייב ... שכבר היה מצוי בידם ע"י תגרים אוה"ע או שהוציאו ממצרים".

ה-ו) הדש והזורה. גם שני מלאכות אלו נדרשות להכנת הלחם, לפרק גרעיני התבואה מהמוץ, ואח"כ לזרות הכל ברוח, שנושא את המוץ והסובין למקום אחר וגרעיני התבואה נופלים במקומם, ונפרדים זה מזה.

ולפי המובא מרש"י (עג, א ד"ה האופה): "כולהו קמייתא הואי בסממנין של צבע". על כרחינו לומר שגם בין הסממנים היו גם כאלו זרעים, שמפרישים הגרעינים מהמוץ ע"י הזריה ברוח. ולענין דש מבואר בתוס' (שבת עד, א ד"ה אע"ג): "שבמשכן היו מנפצים פשתן לעשות יריעות ושאר דברים ... דהיינו דש".

ז) הבורר. "הבורר הוא מאבות מלאכות שכן במשכן היו בוררים הפסולת מתוך הסממנים" (שוע"ר סי' שיט ס"א). והיינו אחרי שזורים את הסממנים והפסולת ברוח להפרידם, עדיין הוצרכו לברר את שארית הפסולת בידים. וזהו החילוק בין זורה – ברוח, לבין בורר – ביד פסולת מתוך אוכל.

ח) הטוחן. גם מלאכה זו נדרשת להכנת הלחם, להוציא הקמח מהגרעינים ע"י טחינת הגרעינים; משא"כ בסממנים מבואר הסדר בגמרא (עד, ב): "בישול סממנים דהוה במשכן", שהיו מבשלים הסממנים במים, שיקבלו המים את צבע הסממנים.

באמת היו טוחנים גם סממנים, כדי לעשות מהם רפואות, שמטעם זה אסרו להתרפאות בשבת "גזרה משום שחיקת סממנים" (שבת נג, ב. שוע"ר סי' שכח ס"א). אלא שזה אינו קשור למלאכת המשכן, שהסממנים הם רק לצבע, ולא לרפואה. ומכל מקום היו גם סממני צבע, שלא היו מבשלים אותם כך, כי אם "טחנו נמי סמנין לצבוע" (רש"י שבת מט, ב ד"ה הם זרעו). ובפרי מגדים (משב"ז סי' שכא ס"ק י): "הטוחן רגב עפר הוה טוחן דבמשכן סמנים נמי הכין הוא שיש מהם כאבנים באדמה".

ט) המרקד. גם מלאכה זו נדרשת להכנת הלחם, לרקד הקמח הנטחן בנפה וכברה, כדי להפריד המורסן, שהיא ה"קליפה דקה הנשארת בנפה אחר יציאת הקמח מתוכה" (שוע"ר סי' תנד ס"א). וכנראה היו גם סממני צבע שהיו טוחנים ומרקידים בנפה וכברה. וזהו החילוק בין בורר – ביד פסולת מתוך אוכל, לבין מרקד – בכלי המיוחד גם אוכל מתוך פסולת.

י) הלש. עיקר מלאכה זו היא בהכנת הלחם. ואילו הצבע הוא בד"כ במצב נוזלי. אמנם "לשו נמי סמנין לצבוע" (רש"י מט, ב ד"ה הם זרעו). ועד"ז מצינו בעשיית דיו (רמב"ם הל' תפילין פ"א ה"ד): "כיצד מעשה הדיו מקבצין העשן של שמנים או של זפת ושל שעוה וכיוצא בהן וגובלין אותן בשרף האילן ובמעט דבש ולותתין אותו הרבה ודכין אותו עד שיעשה רקיקין".

יא) האופה. על זה אומרת הגמרא (שבת עד, ב): "תנא דידן סידורא דפת נקט", ובסממנים הי' בישול הסממנים. ואפיה ובישול אחת היא.

ב) סדר עשיית בגדים

הקבוצה השניה היא המלאכות הנדרשות לעשיית לבושים, מתחיל מהגוזז את הצמר ומסיים בהתופר והקורע. בחלוקה זו ישנן שלוש עשרה מלאכות:

יב) הגוזז צמר. "שכן במשכן היו גוזזין עורות התחשים ואילים" (שוע"ר סי' שמ ס"א). והיינו בהכנת הצמר לאריגת היריעות למשכן (שבת עד, ב). ומסתמא כן הוא גם באריגת בגדי כהונה, שגם הם בכלל מלאכת המשכן. ואפשר שלכן לא פירש בשוע"ר שהכוונה דוקא ליריעות.

כל זה הוא בגזיזת צמר האילים, ואילו בגזיזת עורות התחשים הוא לצורך עיבוד העורות, להסיר השערות מהם. שמזה יש לומדים גם לגזיזת הצפרנים שאינו צריך להם "שגם במשכן היו גוזזים עורות התחשים אע"פ שלא היו צריכים לשערן" (שוע"ר סי' שמ ס"ב).

בכל אופן רואים כאן, שגם בעורות התחשים גזזו השערות (וכ"ה לקמן במלאכת ממחק). והקשו המפרשים (ראה חתם סופר שבת צד, ב), שזהו דלא כמשמעות הגמרא (שבת כח, א) "שיש בו גוונים הרבה", ולכאורה הכוונה לגווני השערות, שלא גזזו ולא מחקו אותם. ומתרצים, שאפשר חלוקים בזה רבי נחמי' ורבי יהודה בברייתא שם.

יג-ד) המלבן והמנפץ. הצמר שעל האילים הוא מלוכלך ומדובק, ולכן צריך לנפצם (להפריד המדובקים) וללבנם, "שכן במשכן היו מלבנים הצמר והפשתים העשוים למלאכות המשכן" (שוע"ר סי' שא סנ"ו). והדרך שהיו מלבנים מבואר במשנה (שבת יז, ב) "נותנין אונין של פשתן לתוך התנור (אגודות של פשתן מנופץ, ונותנין אותו בקדרה בתנור ומתלבן, רש"י)".

טו) הצובע. שכן עשו במשכן "לצבוע תכלת ועורות אילים" (רש"י שבת מט, ב ד"ה הם זרעו). והדרך שהיו צובעים הצמר מבואר במשנה (שבת, יז, ב): "את הצמר ליורה ... כדי שיקלוט העין" (הצבע, רש"י).

טז) הטווה. היא טוויית החוטים מהצמר או הפשתן. שכן הי' במשכן אשר "טוו ... את התכלת ואת הארגמן את תולעת השני ואת השש" (שמות לה, כה).

הטויה עצמה אינה מספקת לעשיית החוטין, שצריכים גם שזירה (ראה שוע"ר סי' יא ס"ב). וגם חוטי היריעות שבמשכן היו שזורין "זהב תכלת וארגמן תולעת שמי ושש משזר" (תצוה כח, ז). ויש פוסקים הסוברים שנכללת גם במלאכת הטויה (ראה אנציקלופדיה תלמודית ערך טווה ס"ב). אבל בשוע"ר (סי' שיז סי"א) פוסק שמלאכת השזירה נכללת במלאכת הקשירה.

יז-כ) המיסך, העושה בתי נירין, האורג והפוצע. ארבע מלאכות אלו הן באריגה, שהן שתי וערב. בתחלה מיסך את חוטי השתי (רמב"ם הל' שבת פ"ט הי"ז). אח"כ מכניס את החוטים הבלתי זוגיות לתוך חורי הנירין (רש"י עג, א; קה, א ד"ה בתי נירין). אח"כ אורגין את הערב בתוך השתי (רמב"ם שם), ע"י שמעלין ומורידין את מסגרת הבתי נירין, ולפעמים צריך לפצוע, היינו להוציא את חוט הערב מתוך השתי על מנת להניחו כראוי (רמב"ם שם ה"כ).

כא-ב) הקושר והמתיר. מלאכת קושר היא גם באריגת היריעות שבמשכן, "שכן אורגי יריעות שנפסקה להן נימא קושרים אותה" (שבת עד, ב). אמנם מלאכת המתיר לא היתה בעשיית היריעות, אלא "שכן במשכן היו צידי חלזון קושרין ומתירין ברשתותיהן, שכל רשתות עשויות קשרים קשרים והן קשרי קיימא, ופעמים שצריך ליטול חוטין מרשת זו ולהוסיף על זו, ומתיר מכאן וקושר מכאן" (גמרא שם. שוע"ר רס"י שיז).

כג-ד) התופר והקורע. זהו סיום מלאכת עשיית הבגדים, שאחר האריגה קורעים תופרים את הבגד לפי הצורך, וגם הקריעה היתה במשכן "שכן יריעה שנפל בה דרנא (תולעת ומנקב בו נקב קטן ועגול, רש"י) קורעין בה ותופרין אותה (שבת עה, רע"א).

ג) הכנת קלף לכתיבה

הכתיבה עצמה לא היתה במשכן על גבי קלף, אלא על גבי הקורות שבמשכן, לסמן את סדר הקורות, לסמוך קורה לחברתה. כל מלאכות הכנות העורות במשכן היו רק בעורות התחשים והאילים.

מכל מקום סידרה המשנה את כל המלאכות הנדרשות לכתיבה על קלף, מתחיל מהצד צבי ומסיים בהכותב והמוחק. בחלוקה זו ישנן תשע מלאכות:

כה) הצד צבי. "צידה היא מאבות מלאכות שהיתה במשכן בתחשים וחלזון" (שוע"ר רס"י שטז). ומכל מקום אומרת המשנה הצד צבי, כי במשנה מדובר בהכנת קלף מעור הצבי כדי לכתוב עליו.

כו) השוחטו. "שחיטה היא מאבות מלאכות שהיתה במשכן באילים ותחשים". וגם בחלזון כשמוציאים אותו מהמים ומת היא מלאכת השחיטה.

כז) המפשיט. גם בזה משתוית המלאכה הן בעורות שבמשכן והן בקלף לכתיבה.

כח) המולחו והמעבד את עורו. "המעבד את העור הוא מאבות מלאכות שכן במשכן היו מעבדין עורות תחשים ואילים, והמולח את העור חייב משום מעבד, שהמליחה היא מצרכי העיבוד" (שוע"ר סי' שכא ס"ב).

כט) הממחק. "הממחק את העור, דהיינו שמגרר את הצמר או השער מעל העור עד שיחליק פני העור חייב, והוא מאבות מלאכות שכן היו עושין במשכן בעורות תחשים ואילים מאדמים". בזה יש חילוק בין המחיקה שעושין בעורות, שרק מסירין בזה את השער מהעור, לבין מחיקת הקלף לכתיבה, שיש בזה כמה אופנים בהכנת הגויל הקלף והדוכסוסטוס (שוע"ר סי' לב ס"ט). מכל מקום נכלל הכל במלאכת הממחק.

ל) המחתך. "המחתך את העור ומקפיד לחתכו במדה הצריכה לו, כגון שמקצעו לרצועות וסנדלים, הרי זה אב מלאכה שכן במשכן היו מחתכים עורות אילים ותחשים במדה לעשותן מכסה לאהל" (שוע"ר סי' שיד סט"ז). וכן הוא במשנה כשמחתך הקלף לכתוב עליו.

ואף שכבר למדנו לעיל (מלאכה כד) אודות מלאכת הקורע, הנה ההפרש שבינם מבואר בשוע"ר (סי' שמ סי"ז): "משום קורע אין איסור אלא כשקורע ומפריד גופים רבים שנתחברו כגון קורע בגד הארוג מחוטים הרבה אבל ... העור הוא גוף אחד ולא שייך בו איסור קריעה אלא איסור החיתוך אם מקפיד לחתכו במדה".

לא) המשרטט. "דרך הרצענים כשהוא בא לחתוך העור משרטטו תחלה כפי מה שהוא רוצה להאריך להרחיב ולקצר החיתוך ואחר כך מעביר הסכין דרך השרטוט וכן עשו בעורות המשכן כשחתכום ולכן שרטוט זה הוא מאבות מלאכות וכן המשרטט אפילו הקלף או הנייר כדי לכתוב ביושר חייב". והיינו שהשירטוט שבמשכן הי' לפני חתיכת העור לפי מדתו, ואילו בהכנת הקלף לכתיבה – השירטוט הוא אחרי חתיכתו, כדי לכתוב ביושר (ראה שוע"ר סי' לב ס"ח).

לב-ג) הכותב והמוחק על מנת לכתוב. "הכותב והמוחק על מנת לכתוב במקום שמחק מאבות מלאכות הן, שכן היו כותבין על קרשי המשכן לסימן לידע איזה בן זוגו, ופעמים שטעה והיה מוחק מה שכתב וחוזר וכותב במקומו" (שוע"ר סי' שמ ס"ד). אמנם הכתיבה על הקלף לא היתה במלאכת המשכן, משא"כ במשנה באה מלאכה זו בהמשך למלאכות הכנת הקלף, כי עיקר הכתיבה היא על הקלף.

ד) שאר המלאכות

בסוף מביאה המשנה עוד שש מלאכות שלא נכללו בשלוש הקבוצות הקודמים, והן המלאכות הקשורות לבנין והבערה והוצאה:

לד-ה) הבונה והסותר. שתי מלאכות אלו היו בעשיית המשכן, שהקמתו היא בניה, ופירוקה היא סתירה, "שהיו סותרין אותו בחנייה זו ונוסעים למקום אחר וחונים וחוזרים ומקימין אותו" (רש"י שבת לא ב ד"ה ומשכן סותר). ולכן נחשבת הסתירה מלאכה דוקא כאשר הסתירה היא על מנת לבנות, ובלאו הכי הוי מקלקל ומלאכה שאינה צריכה לגופה (ראה שוע"ר סי' רעח ס"ב). אשר כן הוא בארבע מלאכות: (א) סותר ע"מ לבנות. (ב) מכבה על מנת להבעיר (יותר ממה שהיתה בתחלה). (ג) מוחק ע"מ לכתוב. (ד) קורע ע"מ לתפור.

לו) המכבה והמבעיר. "באש שתחת הדוד של סממנין" (רש"י שבת עג, א). וכן הוא באפיית הלחם. והי' מקום שיכללו שתי מלאכות אלו בקבוצה הראשונה של "סידורא דפת נקט".

אמנם מוצאים אנו שגם בתורה נתפרשה מלאכה זו בנפרד מכל שאר המלאכות (ויקהל לה, ג): "לֹא-תְבַעֲרוּ אֵשׁ בְּכֹל מֹשְׁבֹתֵיכֶם בְּיוֹם הַשַּׁבָּת". ולטעם הדבר יש ב' דעות בגמרא (שבת ע, א): "הבערה ללאו יצאה (שאין חייבין עליה כרת וסקילה כשאר מלאכות אלא מה שאמור בה, רש"י) דברי רבי יוסי ורבי נתן אומר לחלק יצאה", "הבערה בכלל היתה, ולמה יצאת, להקיש אליה ולומר לך מה הבערה שהיא אב מלאכה וחייבין עליה בפני עצמה אף כל שהוא אב מלאכה חייבין עליה בפני עצמה" (שזו מדה בתורה, כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד לא ללמד על עצמו יצא כו', רש"י). וקי"ל שלא יצאה אלא לחלק, וגם הבערה היא בסקילה ובכרת ובחטאת (רמב"ם הל' שבת פ"ז ה"א).

לח) המכה בפטיש. "דרך האומנים העושים כלי מתכת להכות בפטיש על הכלי אחר שנגמר כדי להשוות עקמימותו בהכאה זו והכאה זו היא גמר מלאכת הכלי והוא אב מלאכה שהיתה בכלי המשכן ... הצר צורה בכלי ... שהכלי נגמר וניתקן על ידו הרי הוא נחשב למלאכה ... ואין צריך לומר העושה כלי מתחילתו שחייב משום מכה בפטיש אף אם הוא בענין שאין בו משום בונה" (שוע"ר סי' שב ס"ה).

והנה בעשיית המשכן עשו כלים, ולא מנו במשנה מלאכת עשיית כלים, רק מכה בפטיש. ובאמת יש מחלוקת הפוסקים אם בעשיית כלים חייבים משום בונה וסותר. הסוברים שאין בנין וסתירה בכלים, הרי שמעשיית כלים שבמשכן לומדים את מלאכת תיקון כלי שחייב משום מכה בפטיש. ולהסוברים שיש בנין וסתירה בכלים יש בעשיית הכלים שתי מלאכות, בניית כלי ומכה בפטיש. והנפק"מ בין ב' הדעות היא אם יש איסור בסתירת כלים (ראה שוע"ר סי' שיד סי"ז).

להלכה "לא אמרו שאין בנין וסתירה בכלים אלא בבנין גרוע וסתירת בנין גרוע ... אבל העושה כלי מתחלתו הרי זה בנין גמור וחייב משום בונה והשובר כלי שלם הרי זו סתירת בנין גמור וחייב משום סותר" (שוע"ר סי' שיג סי"ט).

אמנם מלאכת מכה בפטיש היא אף בבנין גרוע, "לפיכך חבית של חרס ... שנשברה ודיבק שבריה בזפת מותר לשברה בשבת ... ואין בה משום סתירה מפני שאינה בנין גמור, ובלבד שלא יתכוין לנקבה נקב יפה שיהא לה לפתח נאה שא"כ הרי הוא מתקן כלי וחייב משום מכה בפטיש" (שוע"ר סי' שיד ס"א).

לט) המוציא מרשות לרשות. "הם העלו את הקרשים מקרקע לעגלה ואתם לא תכניסו מרה"ר לרה"י, הם הורידו את הקרשים מעגלה לקרקע ואתם לא תוציאו מרה"י לרה"ר" (שבת מט, ב).

ומכל מקום אומרת הגמרא (שבת צו, רע"ב): "הוצאה גופא היכא כתיבה", ומפרש התוס' שם (ד"ה הוצאה): "ואע"ג שהיתה במשכן ... אי לאו דכתיב לא הוה חייבי עלה לפי שמלאכה גרועה היא". ומתרצת הגמרא שלומדים זאת מהכתוב (ויקהל לו, ו): "איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקדש ויכלא העם מהביא הא למדת שההבאה שהיו מביאין מביתם שהוא רשות היחיד אל משה העומד במחנה לויה שהיא רשות הרבים נקראת הבאה זו מלאכה" שוע"ר סי' שא ס"א).

וגם בפסוק הזה לא הסתפקו, ולמדו זאת (בשלח טז, כט): "אל יצא איש ממקומו זו היא אזהרה על הוצאה שהזהיר משה שלא לצאת עם הכלי מרשות היחיד לרשות הרבים ללקוט המן" (שוע"ר סי' שצו ס"א). ומבאר התוס' (שבת ב, א ד"ה פשט): "משום דמלאכה גרועה היא איצטריך תרווייהו חד לעני וחד לעשיר". והיינו שבתרומת המשכן היו בני ישראל העשיר התורם, ובמן היו בני ישראל העני המלקט מן.

ולכן חילקו בין העשיר לעני גם במשנה (שבת ב, א): "יציאות השבת שתים שהן ארבע בפנים ושתים שהן ארבע בחוץ כיצד העני עומד בחוץ ובעל הבית בפנים". וביאר התוס' (שם): "דאיצטריך לאשמעינן, משום דהוצאה מלאכה גרועה היא דמה לי מוציא מרה"י לרה"ר מה לי מוציא מרה"י לרה"י, ולא הוה גמרינן הוצאה דעני מבעה"ב ולא בעה"ב מעני".